

ВІДГУК
офіційного опонента на дисертацію Є. І. Вишинської «Мала проза» Н. М. Берберової: проблема жанрової своєрідності», поданої на здобуття вченого ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.02 – російська література

Книги Н. М. Берберової перебувають у полі зору літературознавців лише впродовж останніх трьох десятиліть. Більшістю літературних критиків та науковців вона названа однією з найталановитіших представниць молодшого покоління першої хвилі російської літературної еміграції. Її ім'я зазвичай згадують поряд з В. Набоковим та І. Одоєвцевою, Г. Газдановим та Б. Зайцевим, М. Осоргіним та Є. Зам'ятиним. Письменниця широкого творчого діапазону – авторка численних публіцистичних творів, оповідань, повістей, кількох романів, Н. М. Берберова відома сучасній читацькій аудиторії, перш за все, завдяки своїй мемуарно-біографічній спадщині. Саме ці твори й постали об'єктом наукових досліджень. «Мала проза» письменниці, яка, на думку самої авторки, була найбільш оптимальним жанровим полем для неї, до сьогодні не зазнала літературознавчого вивчення, поза увагою дослідників залишилися питання її ідейно-тематичної своєрідності та жанрової еволюції. Тож тема дослідження Є. І. Вишинської актуальна і надає широкі можливості для наукового пошуку та нових спостережень і висновків. Вивчення жанрової своєрідності «малої прози» Н. М. Берберової дозволить розширити наші уявлення про формування художнього методу автора, її естетичні пошуки і, тим самим, відтворити максимально повну картину творчості письменниці.

Авторка дослідження, розпочинаючи у вступі його обґрунтування, одразу ж визначила обсяг власного тлумачення й змістовного наповнення терміна «мала проза» у контексті заявленої наукової теми. Увага дисертантки зосереджена як на оповіданнях, так і на повістях Н. М. Берберової, які традиційно відносять до середнього епічного жанру, – адже у авторській свідомості і безпосередньо у літературній творчості письменниці відбувалося

«розмиття» жанрових кордонів цих прозових форм, вони не зазнали чіткої диференціації.

Вивчивши нечисленні наукові роботи попередників, присвячені окремим аспектам «малої прози» Н. М. Берберової, Є. І. Вишинська висуває попередню гіпотезу про її жанровий синкретизм, який призвів до численних випадків модифікації традиційних епічних форм, до їх ускладнення і розширення художніх можливостей творів, написаних у 30-50-ті рр. ХХ ст. Той факт, що Н. М. Берберова у більшості творів виходить за межі сформованих канонів, доводиться в ході аналізу оповідань та повістей у другому та третьому розділах дисертації, які базуються на солідній теоретико-методологічній базі. У п. 1.2 Є. І. Вишинська уточнює своє розуміння жанру, в основі якого – сучасні дискурсивні стратегії, сформульовані В. І. Тюпою, а також реконструює основні параметри жанрових канонів оповідання і повісті, їх відмінності від новели і роману. Корпус академічних джерел, які сформували адекватну наукову картину світу дослідниці та основні теоретичні засади її роботи, є достатнім.

Ретельному аналізу піддано такі «синкретичні варіації», як оповідання-антиутопія, ліричне оповідання та лірична повість, оповідання-портрет, оповідання-імітація, романічна повість, повість-памфлет. У процесі розгляду демонструється контамінація кількох жанрових форм у кожній із повістей, а також ще один цікавий процес – укрупнення жанрів шляхом циклізації оповідань.

Дослідниця детально, на високому професійному рівні відтворює й висвітлює циклоутворювальні фактори «Биянкурских праздников» – від назви, проблемно-тематичної єдності, спільного хронотопу, композиційної та наративної структури до фігури оповідача та особливостей його мовлення (п.2.1).

Не можна не погодитися із висновком Є. І. Вишинської про те, що прозові твори Н. М. Берберової мають не тільки художню, але й історико-культурну цінність. Дослідниця доводить, що еміграція у письменниці – не

просто широке поняття у його загальновідомому розумінні, Н. М. Берберова виділяє і зображує соціальні її складові. В оповіданнях циклу «Биянкурские праздники» – це побут пролетаріату, у повістях – життя декласованої інтелігенції.

Досить цікавими є фрагменти, присвячені інтертекстуальності оповідань і повістей Н. М. Берберової. Дисертантка майстерно реконструювала широкі алюзивні зв'язки аналізованих творів, прецедентні тексти, що належать до Золотого та Срібного віку російської культури і з якими творчість письменниці міцно й органічно пов'язана.

Результати проведеного дослідження дають авторці підстави для аргументованої і доволі переконливої полеміки з авторитетними науковцями-попередниками (Є. С. Малихіною, Є. М. Пугачовою, М. А. Хатямовою та ін.) Це свідчить про вдумливе, а не механічне використання Є. І. Вишинською напрацювань у галузі «берберознавства».

Відзначивши чимало позитивів, притаманних представлений на захист дисертації, назвемо також деякі її положення, що викликають питання і потребують уточнення в ході захисту.

1. Перше питання стосується критеріїв відбору дисертанткою оповідань і повістей для аналізу. Визначаючи об'єкт дослідження, Є. І. Вишинська пише, що звернулась до художніх текстів, «що увійшли до збірок «Биянкурские праздники», «Рассказы в изгнании», «Рассказы не о любви» (с. 7). При цьому, з двадцяти текстів книги «Рассказы не о любви» як матеріал дослідження залучено лише дев'ять, а з десяти творів, що склали «Рассказы в изгнании», – шість. Чи означає така вибірковість те, що, скажімо, оповідання «Для берегов Отчизны дальней», «Тимофеев», «Сообщники», «Вместо некролога» («Рассказы не о любви») або повісті «Мыслящий тростник», «Чёрная болезнь», «Конец Тургеневской библиотеки» («Рассказы в изгнании») не «вписуються» у запропоновану концепцію жанрового синкретизму і модифікації жанрових форм і позбавлені ознак поліжанровості?

2. Ви неодноразово підкреслюєте (с. 11, с. 28, с. 40, с. 41), що Н. М. Берберова відшукала «свою» оригінальну тему – побут російських емігрантів. Практично у всіх її прозових творах зображується повсякденне життя еміграції – робітничого класу і декласованої інтелігенції; представлені лейтмотиви бездомності, несвоєчасності й приреченості російських вигнанців. Твердження про унікальність цієї тематики, як на мене, вимагає потужного контексту на синхронному рівні, максимально конкретних паралелей та зіставлень із художніми текстами сучасників-емігрантів.

Більш упевнено можна було б стверджувати і про новаторський характер жанрових експериментів Н. М. Берберової – про поєднання в межах одного твору ліричного й епічного, психологізму і драматизму, гумору і сатири, – у разі залучення того ж контексту, на цей раз – на діахронічному рівні. Адже використання різножанрових елементів у межах одного твору, інтеграція, синтез, екстраполяція, гібридизація, дифузія жанрів на тлі загальної тенденції до збільшення їхнього обсягу спостерігалася ще в художній прозі «натуральної школи», про що свідчать численні дослідження (В. Кулешов, О. Цейтлін, Г. Гуковський, К. Петров та ін.). Саме у дослідженнях, присвячених цьому періоду розвитку «малої прози» у російській літературі, впроваджено термін «поліжанровість», який означає особливу форму жанрової множинності, що виникла в результаті свідомого використання в межах одного твору елементів двох чи більше літературних жанрів, кожен з яких зберігає свою типізовану семантику. До речі, здається, що термін «поліжанровість» прийнятний і в контексті даного дослідження, разом із низкою синонімічних понять, продуктивно застосованих Є. І. Вишинською.

3. Автор дисертації, пишучи про оригінальність «малої прози» Н. М. Берберової, нерідко вдається до суперечливих потрактувань її проблемно-тематичної специфіки. Так, на с. 10 зазначено, що молоде покоління першої хвилі еміграції не мало спогадів про втрачену Батьківщину, ні рідного ґрунту, ані нових тем. Майже відразу йдеться про

зустрічі з О. Блоком, А. Ахматовою й М. Гумільовим у Росії і, з посиланням на Г. Адамовича, про «неподдельно тревожные воспоминания о России» (с. 11). Услід за літературними критиками, сучасниками письменниці, Є. І. Вишинська констатує відсутність мотивів ностальгії у її прозі та зосередженість на змалюванні життя російських вигнанців на новому місці. В той же час, аналізуючи оповідну структуру твору «Биянкурская рукопись» (1930), дисертантка твердить, що рукопис, який належить герою твору, наповнений ностальгічними спогадами й елегійними настроями, сюжет пов'язаний із поверненням у рідні місця (с.52). На с. 53 читаємо: «...Как ни пытался Гриша (герой-оповідач – Т. М.) обойти тему ностальгии, тоски по родине, этого сделать не удастся, т.к. эмигранты не могут забыть свои корни». Далі в п. 2.1.2 знову знаходимо суперечність із попередніми твердженнями: «В художественной системе книги («Биянкурские праздники» – Т.М.) сочетаются пространство сегодняшней жизни обитателей парижского пригорода и пространство воспоминаний» (с. 63). Через кілька сторінок знову читаємо протилежне: «Мир героев Нины Берберовой не обращён к прошлому и в этом заключается, пожалуй, главное отличие её прозы от произведений других писателей младоэмиграции» (с.69). Далі – авторка зазначає наявність в «Крымской элегии» ностальгічного звучання, зображення подвійного сприйняття дійсності героїнею, гри її розуму зі спогадами (с.82). Гадаю, що наведені приклади вимагають додаткових коментарів автора дисертації.

4. У першому розділі роботи Є. І. Вишинська називає монографію сучасної дослідниці М. А. Хатямової «Формы литературной саморефлексии в русской прозе первой трети XX века» (- М., 2008) серед основних напрацювань останніх років у галузі вивчення літератури еміграції. Науковим здобутком автора монографії названо вивчення феномена «надмірної літературності» в творчості відомих письменників того часу. В чому суть цього феномена? Чи спостерігає авторка дисертації це явище у «малій прозі» Н. М. Берберової?

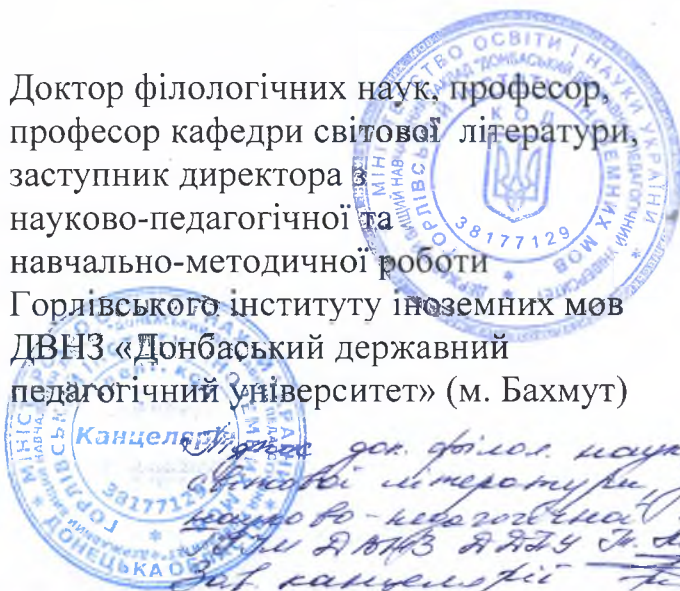
5. П. 2.2.2. дисертації Є. І. Вишинської присвячено аналізу жанрової специфіки оповідань-імітацій. До цієї групи творів віднесено оповідання «Сказка о трёх братьях», «Актёры», «Страшный суд». Дослідниця застерігає від широкого тлумачення терміна і від його ототожнення з поняттями «пародія» та «стилізація», зазначаючи, що у Н. М. Берберової це принципово інша жанрова форма. Чи це означає, що автор роботи пропонує свою власну жанрову дефініцію? Чи продуктивне її застосування по відношенню до будь-яких інших текстів, окрім проаналізованих творів зі збірки «Рассказы не о любви»?

Висловлені нами зауваження й побажання не впливають на загальну високу оцінку представлені нашої увазі роботи. Вони дозволять дослідниці ще раз уточнити свої позиції в ході захисту. Дисертація Є. І. Вишинської «"Мала проза" Н. М. Берберової: проблема жанрової своєрідності» є закінченим самостійним дослідженням, яке має безперечне наукове значення. Зміст і окремі положення роботи викладені в статтях, які вийшли друком в авторитетних спеціалізованих виданнях, і в авторефераті, який адекватно відображає текст і структуру дисертації. Є. І. Вишинська заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.01.02 – російська література. Дисертація відповідає профілю спеціалізованої вченої ради Д 64.053.03 й вимогам Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань старшого наукового співробітника, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07.2013р.

Доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри світової літератури,
заступник директора з
науково-педагогічної та
навчально-методичної роботи
Горлівського інституту іноземних мов
ДВНЗ «Донбаський державний
педагогічний університет» (м. Бахмут)

Т. М. Марченко

*док. філол. наук, проф., проф. кафедри
світової літератури, заступник директора
науково-педагогічної та навчально-методичної роботи
ДВНЗ ДДПУ ім. М. Марченка
Зат. канцелярії Т. М. Марченко*